

ПРАБЛЕМНАЕ НАВУЧАННЕ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЯК СРОДАК РАЗВІЦЦЯ ІНТЭЛЕКТУАЛЬНЫХ УМЕННЯЎ І ТВОРЧЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ВУЧНЯЎ

Кушнер Наталля Міхайлаўна,
настаўнік беларускай мовы
і літаратуры
ДУА “Сярэдняя школа № 10 імя У.М. Азіна
г. Полацка”

Праз праблемнае навучанне да развіцця творчых здольнасцей вучняў

У артыкуле разглядаецца вопыт выкарыстання тэхналогіі праблемнага навучання на ўроках беларускай літаратуры ў VII–VIII класах, што дазваляе пазбегнуць пасіўнасці вучняў пры ўспрыманні матэрыялу і садзейнічае іх паспяховай сацыялізацыі.

Уводзіны. На ўроках літаратуры я часта задумвалася над тым, што трэба зрабіць мне, настаўніку, каб прыцягнуць увагу вучняў, зацікавіць творам, “разгаварыць” дзяцей, каб урокі літаратуры не ператвараліся ў пасіўнае слуханне для адной часткі класа і аднаслоўныя адказы ці пераказ тэксту для другой. Пры такім змесце навучання не адбываецца эмацыянальнага пагружэння ў твор, не развіваецца мысленне, не выяўляецца творчая індывідуальнасць асобы.

Асноўная частка. Пастаўленыя праблемы можна вырашыць шляхам увядзення ў вучэбны працэс праблемнага навучання, пры якім настаўнік або не дае гатовых ведаў, або новыя веда, уменні, навыкі вучні набываюць самастойна пры вырашэнні праблемных задач і пытанняў. Важна тое, што засвойваецца не толькі сістэма ведаў, але і сам працэс іх атрымання, што садзейнічае развіццю інтэлектуальных уменняў і творчых здольнасцей.

Сёння пад праблемным навучаннем разумеецца “такая арганізацыя вучэбных заняткаў, якая прадугледжвае стварэнне ў свядомасці вучняў пад кіраўніцтвам настаўніка праблемных сітуацый

і арганізацыю актыўнай самастойнай дзейнасці вучняў па іх вырашэнні, у выніку чаго і адбываецца творчае авалоданне ведамі, уменнямі, навыкамі і развіццё мысленчых здольнасцей” [1, с. 61–65].

Важнейшыя паняцці праблемнага навучання: “задача”, “дзеянне”, “праблема”, “праблемная сітуацыя”. Гэта азначае, што дадзеная тэорыя адпавядае праблемна-дзейнаснаму падыходу ў навучанні літаратуры, які “арыентуе на набывццё пэўных ведаў, уменняў, навыкаў не праз трансляцыю настаўнікам, а праз пазнавальную і творчую дзейнасць навучэнцаў, падвышэнне матывацыі, актывізацыю самастойнай працы”. Адным са шляхоў рэалізацыі праблемнага навучання з’яўляецца “аналіз сітуацыі, выяўленне праблемы, фармулёўка задачы і ажыццяўленне пошуку яе аптымальнага рашэння” [2, с. 26–27].

Выкарыстанне тэхналогіі праблемнага навучання было эфектыўным на ўроках літаратуры ў VII–VIII класах. Для падлеткаў гэта перыяд духоўнага самапаглыблення, узнікнення абвостранай цікавасці да асобы. На першым плане дзейнасці школьнікаў – псіхалагічны аналіз

твора, дыскусіі па маральных праблемах, асабістая ацэнка твора, літаратурная творчасць. Менавіта гэты ўзрост прыдатны да фарміравання пошукавага стылю мыслення, прывіцця цікавасці да рашэння праблем, развіцця здольнасцей доказнага разважання.

Арганізуючы работу па прымяненні дадзенай тэхналогіі, улічваю ўзровень ведаў вучняў класа, іх матываванасць на ўспрыманне праблемнага матэрыялу, змест і жанравыя асаблівасці твора. Урокі, якія праводзяцца па тэхналогіі праблемнага навучання, патрабуюць адпаведных метадаў: праблемны выклад ведаў, выкладанне з праблемным пачаткам, з’ўрыстычны метада, даследчы метада. Найбольш плённым бачыцца выкарыстанне праблемнага навучання на ўроку камбінаванай будовы. Такі ўрок заўсёды мае элементы логікі пазнавальнага працэсу, а не толькі знешняй логікі працэсу навучання. Таму структуру такога ўрока можна прадставіць у выглядзе наступных узаемазвязаных этапаў: падрыхтоўка да ўспрыняцця праблемы, стварэнне праблемнай сітуацыі, фармулёўка праблемы, працэс рашэння праблемы, доказ правільнасці выбранага рашэння, пацвярджэнне на практыцы.

Арганізацыйна-матывацыйны этап прадугледжвае падрыхтоўку да ўспрыняцця праблемы ўрока, забяспечванне зыходнай матывацыі (даецца ўстаноўка на паспяховае выкананне вучэбных заданняў). Настаўнікам ствараецца праблемная сітуацыя, адбываецца пабуджэнне вучняў да асэнсавання яе супярэчнасцей і фармулёўкі тэмы ўрока ці пытання для даследавання. Каб стварыць праблемную сітуацыю, стаўлю пытанні пра сэнс назвы, герояў і іх учынкi, усё тое, што выкліча неадназначны адказ. Мысленне заўсёды пачынаецца з праблемы ці пытання, са здзіўлення ці неразумення. На сваіх ўроках я выкарыстоўваю розныя прыёмы стварэння праблемных сітуацый: “здзіўленне”, “супярэчэнне”, “цытата”, “апора на жыццёвы вопыт”. Напрыклад, прыём “цытата”. Вучням трэба прачытаць выказванне (эпіграф), растлумачыць яго сэнс, вызначыць ключавое слова. Пры вывучэнні ў VIII класе твора У. Караткевіча “Паром на бурнай рацэ” выкарыстоўваюцца словы В. Быкава “Чалавек можа толькі ці заставацца чалавекам, ці перастаць існаваць”. Пасля выказванняў вучняў настаўнік ставіць пасля цытаты пыталынік і фраза страчвае катэгарычнасць, становіцца праблемным пытаннем на ўрок.

На першым этапе праблемнага ўрока вялікае значэнне мае **актуалізацыя ведаў** вучняў. Яе можна спалучыць і з праверкай дамашняга задання. Асноўнай мэтай этапу лічу падрыхтоўку глебы для актыўнага засваення новага. Сярод заданняў трэба запланаваць такое, якое выкліча цяжкасць, тым самым спрацуе на стварэнне праблем-

най сітуацыі. Пры вывучэнні ў VIII класе твора В. Кармазава “Дзяльба кабанчыка” такім заданнем з’яўлялася наступнае: запісаць імёны герояў твора (дзяцей маці) у парадку іх з’яўлення ў двары. Так правяралася веданне зместу, унаўлялася паслядоўнасць падзей. Пытанне: “Чаму Ніна, якая жыве бліжэй за ўсіх, прыязджае апошняй?”. Вучні адчуваюць, што адразу адказаць на пастаўленае пытанне яны не могуць, бо для гэтага ім не хапае ведаў, адпаведна ствараецца праблемная сітуацыя.

Такім чынам, забеспячэнне дастатковай матывацыі, здольнай выклікаць цікавасць да зместу праблемы, рацыянальных суадносін вядомага і невядомага, працуе на паспяховае праблемнага навучання.

Аперацыйна-пазнавальны этап урока звязвае з рашэннем праблемы ўрока з апорай на ўласны вопыт вучняў, тэкст, веды па тэорыі літаратуры. Арганізуючы развагі падлеткаў над праблемай, стымулюючы працэс пошуку гіпотэз, дапамагаючы абагуліць атрыманыя веды. Лічу важным правільна фармуляваць *праблемныя пытанні* (“Каго з настаўнікаў Даніка Мальца можна лічыць сапраўднымі настаўнікамі?” (Я. Брыль “Сірочы хлеб”), “Ці можна апраўдаць учынак сына ў адносінах да маці?” (З. Бядуля “На Каляды к сыну”), “Забойства Наталькай Машэкі – гэта падзвіг або злачынства?” (паэма Я. Купалы “Магіла льва”). Такія пытанні патрабуюць ад вучня пэўнага інтэлектуальнага намагання, пэўным чынам накіраванага мысленчага працэсу. Пытанне павінна ўтрымліваць пазнавальную цяжкасць і дакладна вызначаныя межы вядомага і невядомага. Праблемным будзе пытанне, якое патрабуе неадназначнага адказу, аналізу.

На дадзеным этапе ўрока выкарыстоўваюць *з’ўрыстычны метада*. Формы работы: індывідуальная, групова, работа ў парах. Прыкладам можа служыць урок дадатковага чытання ў VIII класе “Тэма першага кахання ў аповесці А. Бадака «Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца»”. Прапануючы вучням растлумачыць сэнс эпіграфа, пытаюся, як словы Геракліта Эфескага звязаны са зместам аповесці. Хто з герояў твора хацеў бы вярнуцца назад і змяніць нешта ў сваім жыцці? Далей прашу сфармуляваць мэту на ўрок, паставіць праблемнае пытанне “Ці можна двойчы ўвайсці ў адну і тую ж раку?”. Важна навучыць падлеткаў прапановаў свае варыянты рашэння праблемнага пытання, аналізаваць іх, адбіраць найбольш праўдападобныя, бачыць шляхі доказу выбраных рашэнняў. Прашу разважаць услых, выкарыстоўваючы дадатковыя накіроўваючыя пытанні. Такая работа спрыяе развіццю інтэлектуальных уменняў дзяцей.

На аперачыйна-пазнавальным этапе ўрока часта карыстаюся такімі прыёмамі, як “міні-даследаванне”, “мазгавы штурм”. Прыём “мазгавы штурм” выкарыстоўваю як актыўную форму работы пры адказе на праблемнае пытанне. Пры такім узаемадзеянні ўдзельнікі штурму вучацца слухаць і чуць адзін аднаго, трэніруюць уменне коратка і дакладна выражаць свае думкі (VIII клас “Т. Далідовіч. «Губаты»”). Пытанне: “Чаму людзі забілі Губатага?”. Усе адказы запісваем на дошцы, абмяркоўваем і выбіраем самыя цікавыя рашэнні. Так вучні ўключаюцца ў інтэнсіўную мысленчую дзейнасць.

Раздзел “Голасам душы і сэрца” ў VIII класе з’яўляецца прыдатным для работы з *праблемнымі заданнямі*. Пры вывучэнні твораў з гэтага раздзела выкарыстоўваю заданні на параўнанне, супастаўленне твораў розных відаў мастацтва. Пры гэтым практыкую ўключэнне прыёму *алгарытмізацыі*. “Алгарытм можа служыць рашэнню пэўнай праблемы, павышаць выніковасць самастойнай разумовай працы вучняў, дакладна вызначаць этапы вырашэння праблемных задач” [3, с. 17]. Напрыклад, на ўроку, прысвечаным вывучэнню твора “Спадчына” Я. Купалы, даю заданне вучням правесці супастаўляльны аналіз песні І. Лучанка “Спадчына”, ілюстрацыі М. Басалыгі да верша Я. Купалы “Спадчына” і тэксту твора па алгарытме:

- а) настрой твораў;
- б) асноўныя гукавыя, зрокавыя, слоўныя вобразы;
- в) спецыфічныя для кожнага віду мастацтва сродкі выразнасці;
- г) сіла эмацыянальнага ўздзеяння. Таксама выкарыстоўваю заданні, звязаныя з параўнаннем твораў розных жанраў або твораў адпаведнай тэматыкі ці перакладу верша з яго арыгіналам.

Такім чынам, на аперачыйна-пазнавальным этапе школьнікі вучацца асэнсоўваць, аргументаваць свае чытацкія ўражанні, абараняць выказаную думку, атрымліваюць вопыт даследчай дзейнасці, доказнага разважання.

Кантрольна-дыягнастычны этап праблемнага ўрока прадугледжвае доказ правільнасці выбранага рашэння, пацвярджэнне гіпотэзы на практыцы, прымяненне атрыманых ведаў у змененай сітуацыі, праверку ведаў вучняў. Адным з эфектыўных прыёмаў на дадзеным этапе з’яўляецца *мадэляванне*. Пытанні: “Што магло б адбыцца, калі б..?”, “Як паступілі б вы?”, “Як бы разгортваўся сюжэт твора, калі б персанаж быў надзелены супрацьлеглай рысай характару?”.

Заклучэнне. Выкарыстанне тэхналогіі праблемнага навучання дазваляе пазбегнуць пасіўнасці вучняў пры ўспрыманні вучэбнага матэрыялу, забяспечвае для кожнага пасільную нагрузку, спрыяе стварэнню атмасферы добразычлівасці і ўзаемнай падтрымкі.

Праблемнае навучанне садзейнічае паспяховай сацыялізацыі вучняў. Калі вучань здольны знайсці адказ на праблемнае пытанне ў вучэбнай дзейнасці, то ён здольны вырашыць і любую іншую, сацыяльную ці жыццёвую, праблему.

Літаратура

1. Селевко, Г.К. Проблемное обучение / Г.К. Селевко // Школьные технологии. – 2006. – № 2. – С. 61–65.
2. Кульневич, С.В. Современный урок. Часть III: Проблемные уроки: науч.-практ. пособие / С.В. Кульневич, Т.П. Лакоценина. – Ростов н/Д: Учитель, 2006. – С. 26–27.
3. Рущкая, А.В. Умовы эфектыўнасці літаратурнага навучання / А.В. Рущкая // Беларуская мова і літаратура. – 2008. – № 12. – С. 15–17.